

their decision. In this connection, using the considerable complex of scientific literature for research and analysis, we tried to find out certain regularities in views and approaches of psychologists of different schools and directions to certain by us problem for research. Theoretically we can select the followings approaches: mechanistic approach which is based on the theory of associatism, to bicheviorism and informative theory of thought; teleological approach is presented researches of Vyurtsburg school; approach of the systems, the representatives of which were become by geshtal't-psychologists from Germany; information-theoretical approach which foresees creation of models of psychical processes on the basis of analogy between treatment of information by a machine and man; activitital approach.

Keywords: task solving process, cognitive basis, cognitive aspect, cognitive structure, cognitive development, mental activity, the main approaches, artificial intelekt, location, comprehension, operator.

Відомості про автора:

Лисенко Наталія Олександрівна – аспірантка кафедри психології факультету філософської освіти та науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.
Статтю подано до друку 12.10.2015.

УДК 316.62: 158.67.1

© Ю. В. Кузьменко, 2016

Ю. В. Кузьменко (м. Вінниця)

ОСОБИСТІСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК ЇЇ ПСИХІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ДІЇ СТРЕС-ЧИННИКІВ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Кузьменко Ю. В. **Особистісний потенціал студентської молоді як чинник її психічної адаптації до життєдіяльності в умовах дії стрес-чинників природного середовища.** У статті викладено результати емпіричного дослідження особистісного потенціалу студентської молоді як чинника її психічної адаптації до життєдіяльності в умовах дії стрес-чинників природного середовища. Взаємодія властивостей і можливостей особистості, що складають особистісний потенціал людини, розглядається автором як чинник її адаптації до життєдіяльності в умовах впливу кліматогеофізичних стрес-чинників природного середовища. Автор розглядає як ефективні ті стратегії адатації, які спираються на активну зміну ситуації, або через зміну її об'єктивних характеристик, або через самозміну. Найбільший внесок в успішну адаптацію студентів вносять ті психологічні (особистісні) ресурси, які сприяють обранню цих стратегій, на противагу викривленню того, що відбувається, та уявлень про себе і свої можливості. Ефективна адаптація підтримується, насамперед, за рахунок активізації суб'єктного рівня адатації.

Ключові слова: особистісний потенціал, студентська молодь, психічна адаптація, стрес-чинники, природне середовище.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У різних галузях психології, зокрема психології діяльності в особливих умовах, за останні роки опрацьовано значну кількість емпіричного матеріалу щодо аналізу функціонування психіки людини в умовах аварій і катастроф техногенного походження. Але є одна велика різниця між надзвичайними подіями техногенного і природного характеру, оскільки в останньому випадку людина лише з певною долею ймовірності може прогнозувати як

вірогідність їхнього виникнення, так і можливі наслідки. З огляду на те, що Україна розташувалася на 23-му місці з 181-го у рейтингу країн, уразливих до стихійних лих, складеного недержавною німецькою організацією Germanwatch, це питання набуває особливої актуальності не лише для регіонів зі складними кліматогеографічними умовами, але і для тих, які до останнього часу вважалися загалом відносно благополучними.

Єдність та взаємовплив людини і природи підкреслювалася багатьма відомими мислителями і дослідниками у самих різних галузях науки. В.Вернадський зазначав, що людина і суспільство нерозривно пов'язані з біосферою, є невіддільними від неї [1]. Величезну роль біосфери в процесі етногенезу підкреслював Л.Гумільов [2]. На думку Б.Ананьєва, проблема ноосфери є найбільш важливою галуззю природознавства і пізнання людини у цілому [3]. Усе зростаюча у зв'язку з екологічною кризою кількість стихійних лих та аномальних природних явищ імперативно диктує необхідність більш детального аналізу їхнього впливу на людину з метою підвищення її стійкості до впливу психотравмуючих чинників природного характеру.

Існуючі до сьогодні дослідження присвячені, в основному, аналізу негативних психологічних і психопатологічних впливів стихійних лих на людей, що у свою чергу вимагає надання екстренної психологічної та психіатричної допомоги населенню постраждалих регіонів, а також виявлення специфіки професійної діяльності персоналу і його надійності в екстремальних ситуаціях впливу стрес-чинників природного характеру (В.Вахов, О.Кокун, В.Моляко, Н.Оніщенко, В.Скребець, О.Тімченко та ін.). Життєдіяльність людини в умовах підвищеної небезпеки природних катастроф, особливості їхньої адаптації з врахуванням власних індивідуально-психологічних особливостей ще не були предметом спеціального дослідження українських психологів.

Мета статті – презентація результатів емпіричного дослідження особистісного потенціалу студентської молоді як чинника її психічної адаптації до життєдіяльності в умовах дії стрес-чинників природного середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль психологічних ресурсів в процесі адаптації до умов загрози з боку небезпечних природних явищ у юнаків та юнок виявлялася шляхом факторного аналізу і роздільного аналізу кореляційних матриць для ефективно адаптованих студентів та студентів з вираженою напруженістю адаптаційних механізмів. При роздільному розгляді кореляційних матриць було виявлено, що значущі кореляційні зв'язки різняться не лише залежно від статі обстежуваних, але також залежно від ступеня вираженості основних шкал стандартизованого методу дослідження особистості, який є адаптованим варіантом теста MMPI (СМДО). Частина досліджуваних чинників адаптації справляє на рівень адаптованості студентів прямий вплив, а частина – опосередкований. Зокрема, кількість значущих кореляційних зв'язків між особистісними ресурсами адаптації і показниками адаптації у юнаків та юнок з напруженими адаптаційними механізмами є нижчою, ніж у адаптованих. Отже, і доступність індивідуально-особистісних ресурсів адаптації у них є нижчою. Таким чином, при напруженості адаптаційних механізмів вище порогового рівня (67-70Т) активність розглянутих особистісних ресурсів адаптації знижується, і механізми інтрапсихічного захисту починають відігравати більш суттєву роль в процесі адаптації студентів до умов життєдіяльності, які характеризуються загрозами з боку небезпечних природних явищ.

На Рис. 1 відображено структуру адаптаційного процесу, деталізованого на основі проведеного дослідження. При її розробці враховано ідеї, що містяться у працях Ф.Березіна, Л.Бурлачука, О.Кокун, А.Реана, В.Скребця та ін. [4-8 та ін.]. Проте ця традиційна схема певною мірою нами удосконалена.

Складні кліматогеофізичні умови, порушуючи баланс у системі «людина – природне середовище», висувають підвищені вимоги до адаптаційних ресурсів і механізмів людини. В результаті активуються наявні в особистості механізми і ресурси адаптації до природних загроз. Залежно від домінуючої в особистості тенденції (активність, самодетермінація або слідування звичним стереотипам реагування), обираються стратегії адаптації: – шляхом активної зміни

ситуації, активної самозміни або спотворення загальної картини ситуації загрози та уявлень про себе.

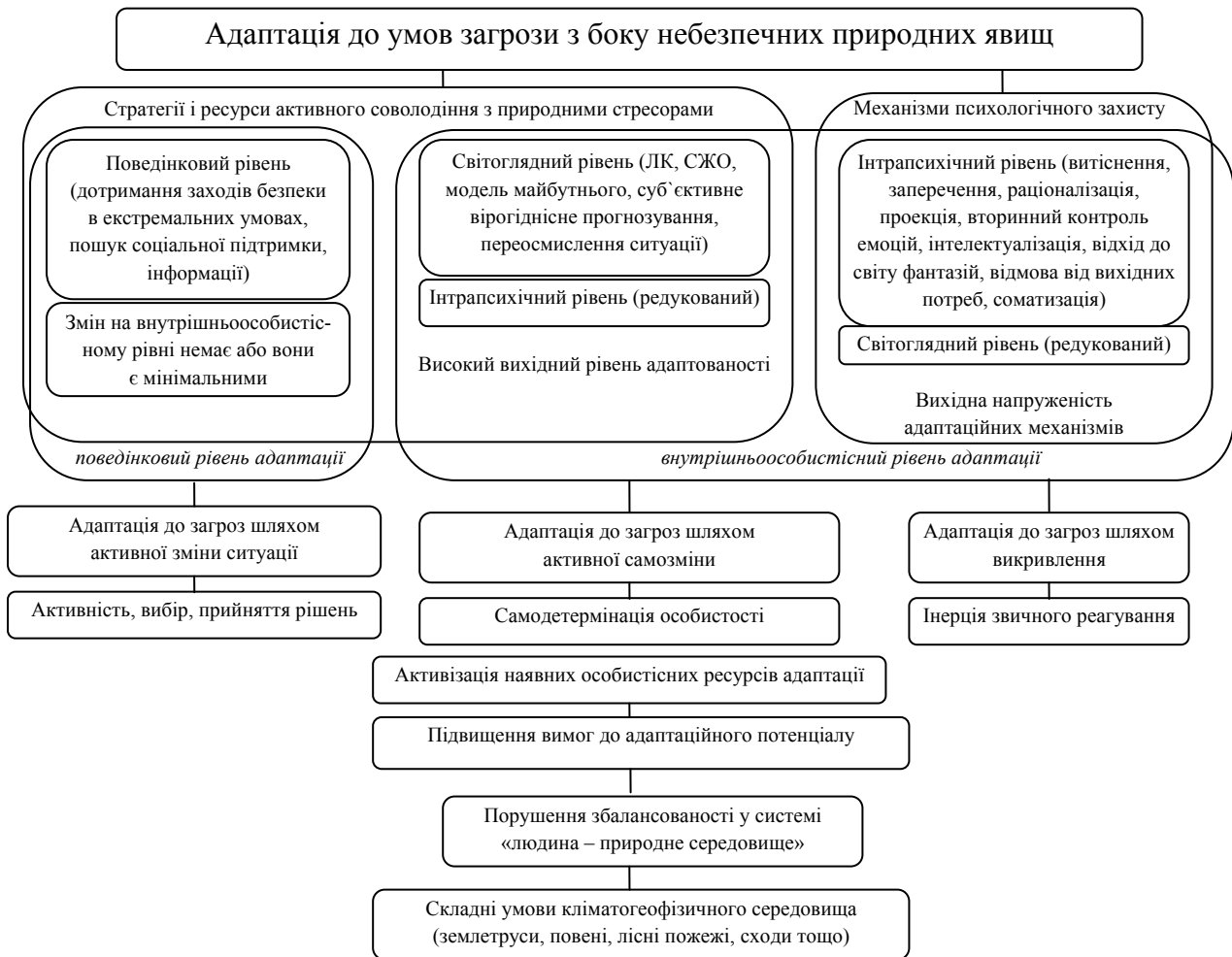

Рис. 1. Психологічні ресурси і механізми адаптації особистості до життєдіяльності в умовах загрози з боку небезпечних природних явищ

Активна зміна ситуації відображається на поведінковому рівні – через дотримання правил поведінки у життєнебезпечних ситуаціях, пошук інформації та соціальної підтримки. Цей тип адаптаційної стратегії не супроводжується вираженими змінами на внутрішньоособистісному рівні, він може використовуватися як при нормальному рівні адаптованості, так і при напруженості адаптаційних механізмів, без зміни установок, ціннісно-смыслових орієнтацій та ступеня напруженості адаптаційних механізмів особистості.

Стратегія адаптації шляхом спотворення картини ситуації та уявлень про себе домінує при початковій напруженості адаптаційних механізмів (показники однієї або декількох шкал методики СМДО 67Т і вище). Ця стратегія реалізується на внутрішньоособистісному рівні, супроводжується активізацією механізмів психологічного захисту особистості (витіснення, раціоналізація, заперечення, соматизація тощо), які починають відігравати домінуючу роль в адаптаційному процесі. Суб'єктний або власне особистісний рівень при цій стратегії слабо впливає на рівень адаптації, його роль як ресурсу адаптації знижена. Стратегія адаптації шляхом активної самозміни спирається, передусім, на «особистісне в особистості», на психологічні ресурси адаптації, такі як смисложиттєві орієнтації, відповідальність (операціоналізовану через «локус контролю»), моделювання майбутнього, суб'єктивне

ймовірнісне прогнозування і переосмислення ситуації у позитивних термінах [9]. Ці ресурси ми позначили як «суб'єктний рівень». Механізми інтрапсихічної адаптації (у трактуванні Ф.Березіна) або не використовуються, або відіграють вторинну роль. Ця стратегія застосовується при достатньо високому вихідному рівні адаптованості студентів.

Ми розглядаємо як ефективні ті стратегії адаптації, які спираються на активну зміну ситуації, або через зміну її об'єктивних характеристик, або через самозміну. Найбільший внесок в успішну адаптацію студентів вносять ті психологічні (особистісні) ресурси, які сприяють обранню цих стратегій, на противагу спотворенню сприйняття того, що відбувається, та уявлень про себе і свої можливості. Ефективна адаптація підтримується, насамперед за рахунок активізації суб'єктного рівня адаптації.

Факторний аналіз із застосуванням varimax-обертання тих результатів, які були отримані при використанні анкети у юнаків та юнок показав, що достатньо стабільними чинниками в обох групах є прогноз небезпечних природних явищ, інтерпретація стихії у позитивних термінах і стреси, пов'язані з небезпечними природними явищами. Лише для студентів-юнаків виявився значущим чинник, що оцінює знання і готовність до загроз з боку небезпечних природних явищ.

В іншому варіанті факторного аналізу зі знаннями пов'язано поведінку студентів-юнаків у життєнебезпечній ситуації. Поведінка, у свою чергу, може утворювати один чинник із тривалістю мешкання в умовах життєдіяльності, які характеризуються загрозами з боку небезпечних природних явищ. Прогноз щодо землетрусів у студентів-юнаків диференційований від загального прогнозу загроз з боку небезпечних природних явищ. Упевненість у можливості уникнути негативних наслідків стихії поєднується у них з інтерпретацією її як події, яку потрібно просто пережити з найменшими втратами.

У студентів-юнок специфічним чинником є прагнення уникнути психотравмуючої ситуації, змінивши місце мешкання на більш безпечне. У них окремо виділяється також інтерпретація стихії у негативних термінах (покарання зверху, пасивне переживання). Готовність до подолання стихії поєднується у них з упевненістю у можливості уникнути їхніх негативних наслідків. Додатково до стрес-чинників, пов'язаних з небезпечними природними явищами, належить і тривалість мешкання в умовах загроз з боку небезпечних природних явищ, чого не спостерігається у студентів-юнаків.

В результаті факторизації спільної кореляційної матриці для юнаків і юнок, а також роздільної факторизації за ознакою статі виявлені такі значущі для інтерпретації фактори: інтернальність – екстернальність у різних сферах життя, осмисленість життя, характерологічні риси (показники адаптації), узагальнені життєві плани, особливості прогнозування загроз з боку небезпечних природних явищ. При цьому у студентів-юнок осмисленість життя виявилася в одному факторі з показниками адаптованості, адаптованість позначена сірим кольором.

На рис. 2-3 ті чинники, посилення яких впливає на рівень адаптованості студентів, відзначені жирним шрифтом, а фактори, посилення дії яких знижує адаптованість – звичайним. На лінії, що пов'язує кожен з компонентів з рівнем адаптованості, вказано номери основних шкал СМДО, через які реалізується цей зв'язок. Серед виділених факторів, що справляють безпосередній вплив на рівень адаптованості студентів, є індивідуально-психологічні особливості – локус контролю, осмисленість життя, узагальнені життєві плани, психологічна зрілість, психологічний вік і коефіцієнт суб'єктивної реалізованості життя.

Позитивну роль в процесі підвищення рівня адаптованості відіграє також суб'єктивне ймовірнісне прогнозування як механізм упереджувального пристосування (мобілізації ресурсів). Серед чинників, які негативно позначаються на процесі адаптації, є такі, які мають відношення до чинників ризику розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР) – попередня схильність до впливу стрес-чинників природного середовища і тривалість мешкання в умовах

загроз з боку небезпечних природних явищ, небажання планувати майбутнє як один з діагностичних критеріїв післятравматичного стресового розладу. Особливість полягає у тому, що у студентів немає можливості ні уникнути впливу цих чинників, ані пом'якшити їхній вплив.

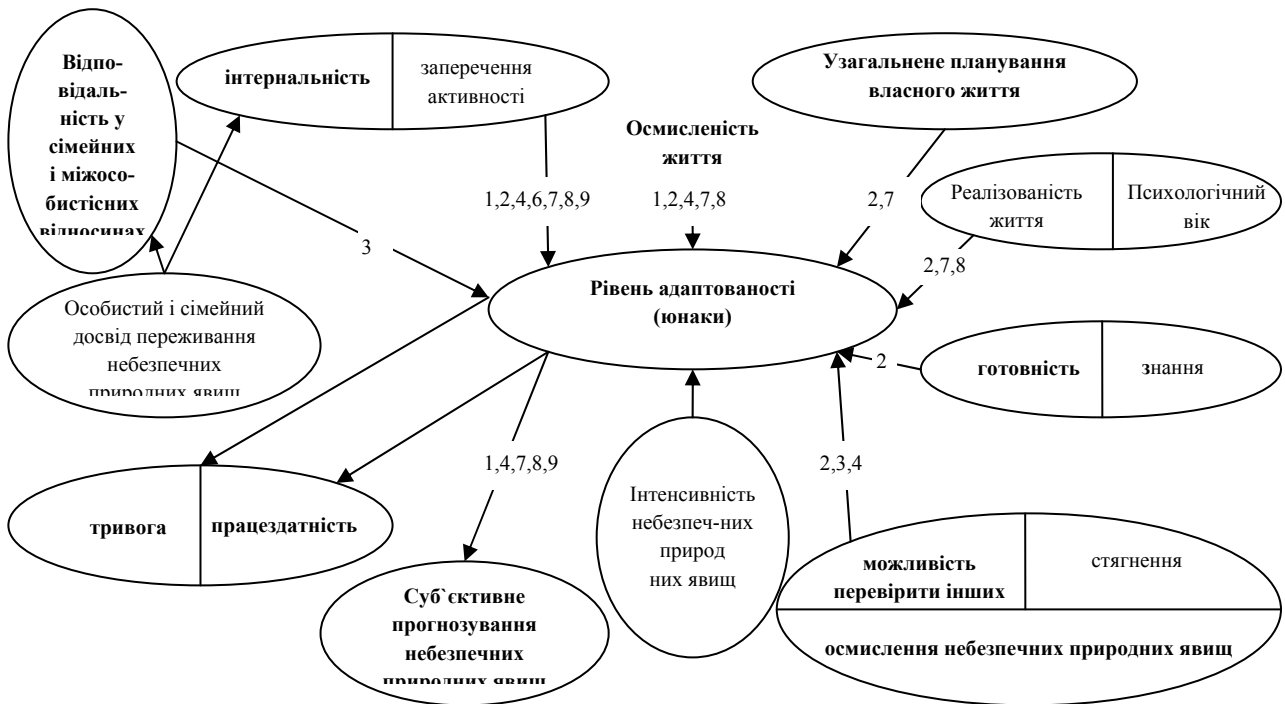

Рис. 2. Структурні компоненти адаптації юнаків до життєдіяльності в умовах загрози з боку небезпечних природних явищ

Психологічні ресурси справляють позитивний вплив на рівень адаптованості як юнаків, так і юнок. Заперечення активності, високий психологічний вік, відчуття реалізованості життєвої програми, навпаки, справляють на нього негативний вплив. Однак серед досліджуваних психологічних ресурсів виявлено такі, значущість яких виявлена лише для юнаків, або лише для юнок. Для юнаків – це знання і суб'єктивна готовність до подолання удару стихії (тобто усвідомлення власної самоефективності), суб'єктивний ймовірнісний прогноз загроз з боку небезпечних природних явищ, що позитивно впливають на адаптацію, інтенсивність пережитих небезпечних природних явищ, яка позначається на адаптованості юнаків негативно. Осмислення (інтерпретація) загроз з боку небезпечних природних явищ справляє різноспрямований вплив на адаптацію юнаків, залежно від її змісту.

Для юнок чинниками, що негативно впливають на їхню адаптацію, є додатково – тривалість мешкання в умовах загроз з боку небезпечних природних явищ, особистий і сімейний досвід переживання ударів стихії, антиципація загрози особистій безпеці від землетрусів та осмислення загроз з боку небезпечних природних явищ (у термінах випробування особисто для себе). У студентів-юнок виявлено менше психологічних ресурсів, розвиток яких справляє позитивний вплив на процес адаптації. Крім того, виявлено, що небезпечні природні явища мають прямий та опосередкований суб'єктивним рівнем психологічних ресурсів вплив на рівень адаптованості юнок, у той час як на рівні адаптованості юнаків вони позначаються в основному опосередковано, через їхню переконаність у здатності контролювати події свого життя і узагальнене його планування. При порівнянні кореляційних матриць ефективно адаптованих юнаків та юнок і тих, хто має виражено напружені адаптаційні механізми, виявлено, що деякі з

розглянутих нами психологічних ресурсів стають активними на різних рівнях адаптації, залежно від статі. Це стосується, насамперед узагальнених життєвих планів, роль яких в адаптації юнаків різко знижується по мірі зростання напруженості адаптаційних механізмів, а у юнок, навпаки, підвищується. При вираженій напруженості адаптаційних механізмів у юнок також зростає негативна роль особистого і сімейного досвіду переживання небезпечних природних явищ, які не є значущими у ефективно адаптованих. У юнаків у подібній ситуації зростає мобілізуюча роль тривоги, а також знань про механізми перебігу і правила поведінки у життєнебезпечних ситуаціях.

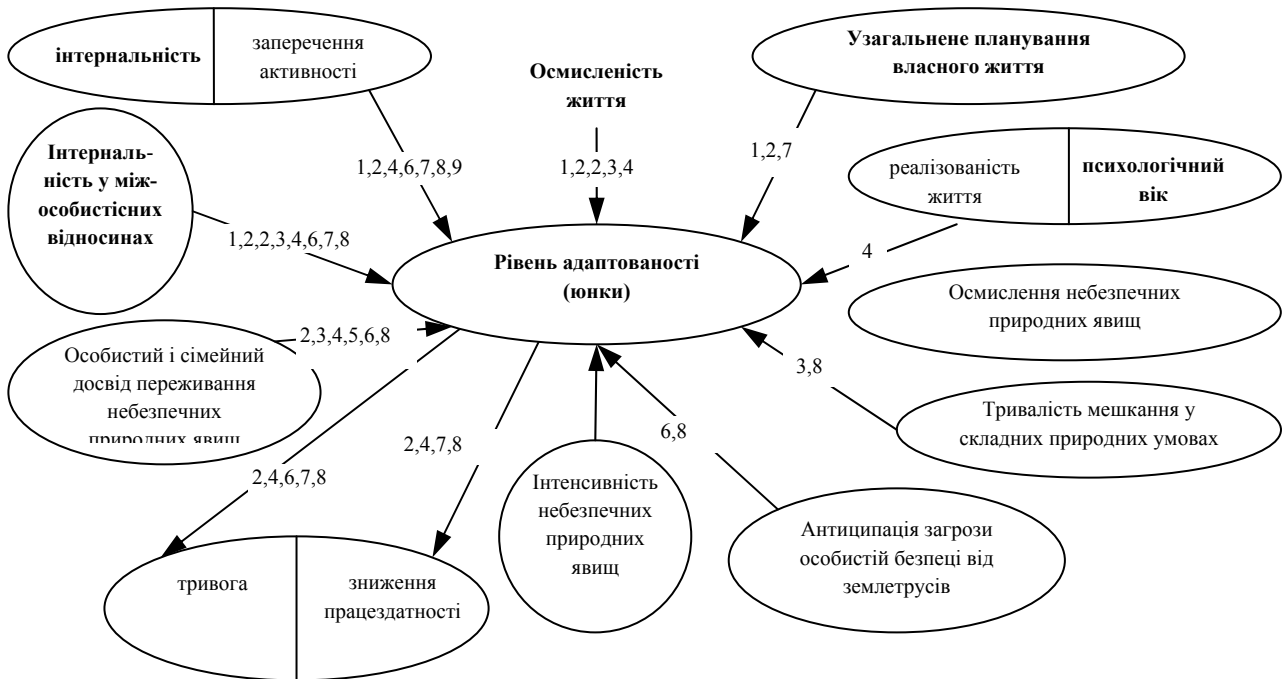

Рис. 3. Структурні компоненти адаптації юнок до життєдіяльності в умовах загрози з боку небезпечних природних явищ

Успішність адаптації до життєвих труднощів, викликаних загрозами з боку небезпечних природних явищ, об'єктивно відображається у показниках адаптованості - дезадапованості студентів на момент обстеження. За наявності ефективної адаптації і водночас великого досвіду переживання небезпечних природних явищ можна говорити про ефективність завчасного їхнього подолання. Згідно Н.Тарабриної та ін., у разі ефективної адаптації зберігається віра у керованість життя, а вона відображається у показниках локалізації контролю, осмиленості життя та особливості планування власного життя [10].

При аналізі кореляційних взаємозв'язків між досліджуваними показниками і рівнем адаптованості у контрольній групі студентів виявлено аналогічні значущі кореляції між досліджуваними індивідуально-психологічними особливостями і шкалами СМДО. При розгляді кореляційних взаємозв'язків між показниками анкети та шкалами методики СМДО виявилось, що значущі зв'язки у шкал СМДО мають місце з суб'єктивною інтерпретацією природних загроз, упевненістю у тому, що можна уникнути негативних наслідків небезпечних природних явищ та суб'єктивним прогнозом загроз з їхнього боку. З сімейним досвідом переживання небезпечних природних явищ, особистим досвідом студентів і страхами, пов'язаними з землетрусами, значущих зв'язків не виявлено. Це вказує на відсутність у життєвому досвіді

студентів контрольної групи фрустрацій, пов'язаних з природою, їхню віру у можливість подолання негативних наслідків стихії. Пасивна установка «пережити з найменшими втратами» та знання сімейного досвіду негативно позначаються на рівні адаптованості студентів в обох вибірках. Специфіка отриманих взаємозв'язків між показниками анкети та рівнем адаптації студентів контрольної групи пояснюється кліматогеофізичними особливостями Черкаської області, де проблема небезпечних природних явищ на момент проведення дослідження не була настільки актуальною, як в Одеській. Саме особистий досвід студентів і страхи, пов'язані з актуальними (часто повторюваними) природними загрозами є показниками, які диференціюють обидві вибірки, хоча між ними виявлено достовірні відмінності за усіма показниками анкети. А вони, у свою чергу, обумовлені кліматогеофізичними особливостями конкретного регіону. Цей висновок повністю узгоджується з концепцією ПТСР.

Висновки. Таким чином, у нашому дослідженні взаємодія властивостей і можливостей особистості, що становлять особистісний потенціал людини, розглядається як чинник її адаптації до життєдіяльності в умовах дії кліматогеофізичних стрес-чинників природного середовища. За результатами емпіричного дослідження впливу геофізичних стрес-чинників сейсмонебезпечного середовища на особливості психічної адаптації студентської молоді, з'ясування її психологічних ресурсів і механізмів, а також гендерних відмінностей у способах сприйняття та інтерпретації загроз з боку небезпечних сейсмічних явищ автором розроблено практичні рекомендації мешканцям небезпечних у сейсмічному відношенні районів проживання.

Перспективами подальших досліджень у обраному напрямку є обґрунтування та розробка системи оптимізації взаємовідносин людини і природи як з точки зору екології у традиційному сенсі, так і з точки зору екології самої людини як частини природи; дослідження психологічних особливостей суб'єктивного ставлення до природи взагалі і одного з її часткових проявів – суб'єктивної інтерпретації природних загроз зокрема; моніторинг психологічних ресурсів адаптації до життєдіяльності в умовах загроз з боку небезпечних природних явищ з метою підвищення об'єктивної підконтрольності для людини негативних наслідків цих явищ у разі їхнього виникнення.

Література

1. Вернадский В.И. Несколько слов о ноосфере / В.И. Вернадский / Успехи современной биологии. – 1944. – Т.18. – Вып. 2. – С. 113–120.
2. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. – М.: АСТ, 2005. – 399 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. / Б.Г. Ананьев – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – С. 70–78.
4. Березин Ф.Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф.Б. Березин. – Л.: Наука, 1989. – 270 с.
5. Бурлачук Л.Ф. Психология жизненных ситуаций / Л.Ф.Бурлачук, Е.Ю. Коржова. Учебное пособие. – М.: Российское педагогическое агентство, 1998. – 263 с.
6. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини у психофізіологічному забезпеченні діяльності : автореф. дис... д-ра психол. наук / О.М. Кокун/ Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 31 с.
7. Реан А.Л. Психология адаптации личности: Учебно-научное издание / А.А. Реан, А.Р. Кудашев, А.А. Баранов. – СПб.: Медицинская пресса, 2002. – 352 с.
8. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи: монографія / В.О. Скребець. – К.: Слово, 2004. – 440 с.
9. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации / Д.А. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова. – Вып. 1. Под ред. Б.С.Братуся, Д.А.Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С. 56–65.

10. Тарабрина Н.В., Лазебная Е.О., Зеленова М.Е., Петрухин Е.В. Уровни субъективно-личностного восприятия и переживания «невидимого» стресса. – Режим доступа – <http://www.psychological.ru/default.aspx?s=0&p=60&0a1=977&0o1=3&0s1=0>

Кузьменко Ю. В. Личностный потенциал студенческой молодежи как фактор ее психической адаптации к жизнедеятельности в условиях влияния стресс-факторов окружающей среды. В статье излагаются результаты эмпирического исследования личностного потенциала студенческой молодежи как фактора ее психической адаптации к жизнедеятельности в условиях действия стресс-факторов природной среды. Взаимодействие свойств и возможностей личности, составляющих личностный потенциал человека, рассматривается автором как фактор ее адаптации к жизнедеятельности в условиях воздействия климатогеофизических стресс-факторов природной среды. Автор рассматривает в качестве эффективных те стратегии адаптации, которые опираются на активное изменение ситуации, либо через изменение ее объективных характеристик, или через самоизменение. Наибольший вклад в успешную адаптацию студентов вносят те психологические (личностные) ресурсы, которые способствуют избранию этих стратегий, в противовес искажению восприятия того, что происходит, и представлений о себе и своих возможностях. Эффективная адаптация поддерживается, прежде всего, за счет активизации субъектного уровня адаптации.

Ключевые слова: личностный потенциал, студенческая молодежь, психическая адаптация, стресс-факторы, природная среда.

The article presents the results of empirical research of personal potential of students as a factor of her mental adaptation to the life under the action of stress factors of the environment. The interaction of the properties and capabilities of the individual, components of personal potential of a person, is considered by the author as a factor in its adaptation to life in conditions of influence of climatic-geophysical stress factors of the environment. The author considers as an effective those adaptation strategies, which are based on the active change of the situation, either through a change of its objective characteristics, or through self-change. The greatest contribution to successful adaptation of students make the psychological (personal) resources that contribute to the election of these strategies, as opposed to a distorted perception of what is happening, and ideas about themselves and their capabilities. Effective adaptation is supported primarily through activation of the subjective level of adaptation.

Keywords: personal potential, students, psychological adaptation, stress, natural environment.

Відомості про автора:

Кузьменко Юлія Володимирівна – доцент кафедри психолого-педагогічної освіти та соціальних наук Комунального вищого навчального закладу «Вінницька академія неперервної освіти».

Статтю подано до друку 20.01.2016.

УДК 159.9:316.356.4-058.885
© Ю. М. Кашпур, С. В. Ярош, 2016

Ю. М. Кашпур, С. В. Ярош (м. Київ)

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРУДНОЩІВ ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ

Кашпур Ю. М., Ярош С. В. Дослідження психологічних труднощів прийомних сімей. В статті доведено, що актуальною у системі захисту прав та інтересів дитини є потреба фахівців в отриманні конкретних методичних рекомендацій щодо специфіки супроводу та